

Bajner Mária

Pécsi Tudományegyetem

Poszt-szocialista femináriumok a genderpolitika tükrében

A tanulmány arra próbál rámutatni, hogy az 1989-es rendszerváltást és különösen a 2004-es Európai Unió csatlakozását követően milyen irányt vettek/vehettek a nőszervezetek, megmaradt-e a tudomány művelőinek pártatlansága, vagy ellenkezőleg, a társadalmi nemek kutatása szükségképpen átpolitizálódott az Európai Unió „gender mainstreaming”-et elváró közpolitikai követelményeinek következtében. A dolgozatban a konkrét vizsgálódás a hatalom gyakorlásának intézményesített tereire irányul, és azt emeli ki, hogy a látványos kormányzati gender politika az elosztható EU-s pályázati források függvényében terjeszkedik, miközben az eredendően feminista ideológiát és értékeket szolgáló „gender-szakértelem” és esélyegyenlőség a közbeszédben is önmaga paródiájába csap át. A konkrét vizsgálódás anyagait kormányzati honlapok, kormányzati ügynökségek, azok oktatócsomagjai, genderpolitikai munkaanyagai (*Partszélelről a fősodorba*) szolgáltatták.

Az elmúlt húsz évben számos elemzés, interjú, tanulmány jelent meg hazai és külföldi kutatók tollából (többek között Adamik (1991), Kádár (1991), Árpád és Marinovics (1995)). Ezek a kutatások egybehangzóan állítják, hogy Magyarországon nem volt jelentősége sem a nőmozgalomnak, sem a nőképviseletnek. A társadalom többsége (a nők is) a feministákkal szemben elutasító, a nők politikai és társadalmi önérvényesítése érdekében kifejtett kísérletek jobbára érdektelenséggel találkoznak, vagy kudarcba fulladnak, jóllehet a patriarchális értékrend ellen, a nők jogainak érdekében kiálló, a közgondolkodással szembenálló művészek, aktivisták, szociológusok, kritikusok nagy reményeket fűztek az 1990-es rendszerváltozáshoz, elsősorban politikai-jogi támogatottságot remélve.

Bevezetés

A 1990-es rendszerváltozás teret adott az alulról szerveződő civil mozgalmaknak, többek között a női önszervező, a nők érdekében missziót teljesítő, oktatást, szórakozást, hagyományőrzést, karitatív tevékenységeket

folytató, valós változást előmozdító szerveződéseknek, nőszervezeteknek. A zömmel non-profit, alapítványként működő társaságok, csoportok megalakulása új lendületet kapott az EU-s csatlakozással, és a nőegyletek küldetéstudata az elnyerhető pályázati források célkitűzéséhez igazodott. A nőkérdés különféle aspektusait (karrier, család-munka-hivatás, esélyegyenlőség, tanulás, női képviselőket a parlamentbe, stb.) képviselő szervezetek előtt – retorikában mindenképp – új távlatok kezdtek kirajzolódni. Ennek némileg ellentmond az a közgondolkodásban, közéletben konzerválódott felfogás, amely a feminizmus, vagy az „emancipált nőkép” ellen irányul, és amely a nők közös érdekét szinte kizárólag a biológiai, reprodukív funkcióban, és az azokhoz köthető tevékenységekben, intézményekben látja. Lévai Katalinnak a női szolidaritásélmény hiányáról szóló tanulmányában közreadott felmérések tanúsága szerint nincs összetartó csoportterő, hiányzik a női szolidaritás, és a szétosztható anyagi támogatás arányában növekvő – vagy éppen csökkenő – civil szervezetek tevékenysége ellenére gyenge a női érdekvédelem. A témában a feminista akadémiai elit sem egységes. Acsády Judit helyzetelemzése szerint a konstruktív együttgondolkodás és elméletek csak szűk körben terjednek, míg a valódi „nőkérdés” a közéleti diszkurzusban elbogatellizálódik.

Jelen dolgozat a pályázati rendszerrel összefüggő dokumentumok szövegeiben azt vizsgálja, hogy az intézményesített „genderpolitikai” diszkurzus a női érdekek érvényesítése szempontjából mennyiben felel meg a feminizmus alap-értékeinek. A nő-férfi esélyegyenlőség kérdéseire fókuszáló hivatalos retorika megnyilvánulásainak példáit az állami intézmények online szakanyagaiból, pályázati anyagokból, pályázati szakértők valamint civil szervezetek honlapjairól vettem.

Gender-paradoxon

Magyarországon az államszocializmusban a női „egyenjogúság” úgy valósult meg, hogy a patriarchális struktúrát nőmozgalmak, érdekvérvényesítő szervezetek nem támadták, és nem is kérdőjelezték meg. Sőt, a gender-sztereotípiákat nemcsak hogy természetesnek tartották, hanem erősítették is mind a férfiak, mind a nők. Ez a gyökere annak, mondja Margit Patrícia, hogy a feminizmusnak, mint a társadalmi és kulturális hierarchiák felszámolására tett kísérletnek a hangoztatása is ellenséges érzületet, visszautasítást vált ki a lakosság többségében. A nők egyenjogúságának hivatalos deklarációja kéz a kézben járt mind a szexista, mind a leereszkedő attitűddel. A párt is, és az állam is tárgyként kezelte a nőket (akárcsak a férfiakat), akik az „alanyi jogon” járó, következtelenül osztogatott szociális

juttatásokat politikai döntések következtében kapták, és nem az emancipáció kivívása eredményeként szerezték. A nyugati feminista mozgalmak becsúszása, a tudatlanságból eredő negatív kritikák, a feministáktól való elhatárolódás vagy távolságtartás nagymértékben jellemző a magyar közéletre, sőt a tudományt magas szinten művelőkre is, főleg, ha a megnyilatkozás politikai beágyazottsága nyilvánvaló. Mindezek értelmében az látszik, — mint ahogy azt Kádár Judit egyik tanulmányában megfogalmazza — hogy a tudományos életben a politika emlegetése lejárató, a szakmának a diszciplínák átpolitizálása sokkal többet árt, mint használ, így mindazok, akik akadémiai babérok elérésére törnek, igyekeznek a politikai felhangoktól megszabadulni.

A 90-es évek második felétől a társadalmi nemek kritikai vizsgálatára megalakuló Gender központok, tudományos kritikai műhelyek a nők és a férfiak egyenjogúságának képviselőit is ellátják: a patriarchális intézmények és értékrend biologizmusát kikezdve, a *gendert* mint társadalmi konstrukciót közelítik meg a gender-kutatók, akik nem mellesleg feministák.¹ Feltehetően a *feminista* kifejezés negatív asszociációi is hozzájárultak ahhoz, hogy a 90-es évektől a *feminista* és annak attribútumait a közbeszédben gyorsan átveszi a *gender*, jöhet a *gender* jelentése, és a hozzá kapcsolódó fogalmak, mint pl. a *gender-budgeting* értelmezése – látszólag – még a jól felkészült riportereket is próbára teszi.² A harc, ellenzéki politikai magatartást sejtető feminista felváltja a titokzatosabb, visszafogott, politikailag „semleges”, szenvedélymentes, nemi pozícionáltságától független, higgadt társadalomkutató. Az angol szó tömör, divatos, mindenféle „izmus”-tól mentes, és nem utolsósorban tekintélyt parancsolóan tudományos.

A magukat nyíltan feministának valló szervezetek nők érdekében végzett tevékenységét, a hazai esélyegyenlőség-tudatos gondolkodást több hazai civil szervezet is magáénak vallja.

Az UN WOMEN Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület (korábban: UNIFEM)³ nem titkolt célja, hogy „segítse a hazai esélyegyenlőség-tudatos gondolkodást”⁴. Az Egyesület honlapján hozzáférhető küldetésnyilatkozata leszögezi, hogy feladatai megegyeznek a 2005-ben létrehozott kormányhivatal, az Egyenlő Bánásmód Hatóság feladataival, ugyanakkor speciális célokat is tűz ki maga elé:

¹ A Társadalmi Nem- és Kultúrakutató Központ, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem; Department of Gender Studies, Közép-európai Egyetem; Társadalmi Nemek Tudománya Kutatócsoport (TNT), Szegedi Tudományegyetem.

² A '90-es évek ellenséges közbeszédéről készült tanulmányt ld. Barát-Pataki-Pócs „Gyűlölködni szabad (?)” In: *Médiakutató* 2004 (tavasz).

³ Az UNIFEM az ENSZ női esélyegyenlőséggel foglalkozó szervezete.

⁴ <http://www.unifem.hu/kuldetesunk>

Elsősorban szemléletformáló feladata van, segíti a hazai esélyegyenlőség-tudatos gondolkodást. Másodsorban technikai és anyagi támogatást nyújt az UNIFEM tevékenységéhez a fejlődő országokban. Emellett nemzetközi társadalmi és tudományos tapasztalatokat ad át a régiókban és világszerte élő nők felzárkózásához. Esélyegyenlőségi kezdeményezésekkel, szemléletformálással segíti a magyar-közvélemény alakulását. (<http://www.unifem.hu/kuldetesunk>)

A *Népszabadság Online* 2009. februárjában beszámol egy, az UNIFEM Magyar Nemzeti Bizottsága által rendezett konferenciáról, ahol arról volt szó, hogy mit jelent a *gender-budgeting* (női esélyegyenlőséget segítő költségvetés), megvalósítható-e Magyarországon, milyen előnyökkel, milyen haszonnal jár mindez. A cikkhez érkezett komment a politika iránti bizalmatlanságot tükrözi: „Az UNIFEM Magyar Nemzeti Bizottsága által rendezett konferencia költségén mit lehetett volna tenni azért, hogy több női trolivezető legyen, mert ha valaki tényleg izgalomra vágyik, akkor ők megadják!”⁵

A különböző médiumok nem segítik a társadalmi nemekkel kapcsolatos kritikai szemléletmód megértését. A gender-szerepeket leegyszerűsített, sztereotip formában jelenítik meg, eltekintenek kultúrafüggő mozgalmak bemutatásától, az egyenlőség, emberi jogok, diszkrimináció, társadalmi nemeket érintő problémák okainak feltárásától. Ezzel szemben az egyetemek „gender-studies” kurzusokat végző hallgatóinak, illetve a gender-kutatóknak nyilvánvaló, hogy a feminizmusnak vagy feministáknak nem a férfiakkal van bajuk, hanem a hatalmi rendszerrel és a gender-ideológiákkal. A feminizmus számára a hatalom hímnemű. A gender-szemponitú kritika a domináns, (többségiben patriarchális) rendszer kritikája, mivel a társadalmi kapcsolatokat rendező jogszabályokat zömmel a férfiak érdekei szerint határozzák meg. A férfiak, vagy a „kötelezőnek” vélt heteroszexualitástól eltérő csoportok, egyének érdekeit sértő rendeletek, intézkedések, nézetek mind-mind a genderpolitika részét alkotják. Ugyanakkor az állam alkotmányos kötelezettsége, hogy gondoskodjon az alapjogok érvényesüléséhez szükséges feltételekről, létrehozza azokat az intézményrendszereket, amelyek a genderpolitika elveinek megfelelnek. Mivel a patriarchális hatalomnak a nők életére gyakorolt hatása a férfiak életlehetőségeihez képest lényegesen rosszabb és szembetűnőbb, ezért a gender-tanulmányok és a politikai intézkedések akarva-akaratlanul magukon viselik az egyes feminista irányzatok rész-elméleteit. Ugyanakkor a férfi-esélyegyenlőségi csoportok, szerveződések terjedése a feminizmus végnapjait vetítheti elénk. Jelenleg azonban a genderpolitika főleg a nő-férfi

---

⁵ http://nol.hu/belfold/lap-20090202-20090202_2-9#kommentek

állampolgárok és a hatalom viszonyáról szól egy olyan társadalomban, ahol a nők hangja kevésbé hallatszik, mint a férfiaké.

Az, hogy valaki gender-kutatónak vagy feminista kutatónak (feministának) nevezi inkább magát, a cél szempontjából lényegtelen is lenne, ha sikerülne átírni a feminista fogalom lejárato jelentésmezejét, megváltoztatni a média és több közszereplő által is sulykolt militáns, család- és férfi ellenes, hamis feminista nőképet. Ennek az átírásnak fontos része kell legyen, hogy megváltozik a feminizmushoz kapcsolódó értékrendek struktúrája is – a gender-kutatók saját retorikájában is. itt azonban arra paradoxonra szeretném felhívni a figyelmet, ami a jelenkori politikai diszkurzusban érhető tetten. Míg a feminizmus a politikai összefonódás miatt az akadémia világában „problematikus”, a tudósok többsége által nehezen vállalható, addig a politika művelői számára határozott rang, és hitelnövelő „beruházás” a társadalmi nemeket a tudományokhoz kapcsolni. Ennek következtében a politikai elit lépett elő a gender-szakértelem első számú mecénásává. Az állami genderpolitika a tudományos(ság) köntösébe bújtatott politikai stratégia, amely a nőszervezetekben és tudományos kutatásban éppen csak megjelenő feminista törekvéseket az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség „kezelhető” csatornáiba tereli. Az egyenlő bánásmód követelménye alkotmányos alapjog, a diszkrimináció tilalma jogilag garantált minden állampolgár számára.⁶ Az esélyegyenlőség elvének a diszkrimináció tilalmán túl azt kellene tartalmaznia, hogy milyen konkrét lépéseket tesznek hátrányban levők tényleges egyenjogúsítása érdekében, vagyis hogyan segíti a hatalom a hátrány kiküszöbölését, hogy lesz a *de jure* egyenlőségből *de facto* egyenlőség. Ennek megvalósulásához a fent említett gender-szakértelemre és esélyegyenlőségi intézményrendszerek működtetésére van szükség.

Politikai mozgalom vs. tudományos szakértelem: Látszólag együtt, és mégis külön

Az Európai Unióban a nők és férfiak közötti esélyegyenlőségi politikának komoly hagyományai vannak.⁷ A 2004-es csatlakozással Magyarország jogilag

⁶ Az 1949-es Alkotmány 66 §-ban megjelenik a nők és férfiak egyenlősége, a nemi alapú diszkrimináció tilalma/ 2003 Alkotmány CXXV. törvény tartalmazza az előbbi antidiszkriminációs szabályokkal történő kiegészítést pl. szexuális irányultságra, nemi identitásra vonatkozóan; 2011. Alaptörvény XV.cikkely §2. A szexuális irányultság kihagyása leszűkíti az esélyegyenlőség és az egyenlő bánásmód 2003. CXXV hatályát.

⁷ 1975 Európai Gazdasági Közösség (EGK) Alapító Okiratában szereplő irányelv; Koppenhágai Kritériumok része (1993); Jelenleg a 2010-15-ös Gender Equality New Strategy van az Európai Unióban érvényben.

is kötelezettséget vállalt az Európai Unióban elvárt nemek közötti esélyegyenlőség érvényesítésére. Az operatív intézkedések megvalósítása érdekében szakértői hálózat kialakítását, gender-szakértők képzését indították el Magyarországon.⁸

A genderpolitika és szakértelem mára a patriarchális hatalom által hivatalosan is támogatott irányvonal: a *gender-mainstreaming* az EU-s tagállamok kötelezettségévé teszi a férfi-női esélyegyenlőség érvényesülését a kormányzati politika minden szintjén: civil szervezeteket, háttérintézményeket, kutatóközpontokat, tudományos műhelyeket támogat. A gender mainstreaming munkaanyagaiban az esélyegyenlőséggel kapcsolatos feladatok az alábbi területek köré csoportosulnak:⁹

- gazdasági függetlenség megteremtése útjában álló akadályok leküzdése;
- sztereotípiák megkérdőjelezése (háztartás, gyermeknevelés, női munka);
- társadalmi szemléletváltás előmozdítása (egyenlő esélyek a tanulásban, üvegplafon, politikai részvétel, férfiak és gyermekgondozás).

A legnagyobb hangsúlyt az utóbbi években a családon belüli munkamegosztás és a korábban már említett *gender response budgeting* (gender-érzékeny költségvetés) kap. Az utóbbi az ENSZ, a Nemzetközi Valutaalap és az EU által támogatott projektek. A három feladat megjelölés egyben a létező intézmények patriarchális jellegének meglétéről árulkodik. A megszüntetésükre felhívó feladatok az intézmények gender-kritikája, a patriarchális kormányzati struktúrák megsemmisítésére tett kísérletnek is felfoghatók. Ha nem így lenne, akkor nem lenne szükség a gender-budgeting-re. Ha ugyanis a női érdekek elég védelmet, de még inkább eleve kellő figyelmet kapnának az állami szervektől (törvényhozástól a végrehajtásig), akkor nem lenne szükség női érdekképviselői szervezetekre.

A közhatalom gender-viszonyokat irányító-szabályozó funkcióját az erre a célra szakosodott hivatalok végzik. A „gender-szakértelem” — a jobbra Európai Unió alapokból lehívható pályázati forrásoknak köszönhetően — intézménnyé nőtte ki magát. A Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP) a Regionális Fejlesztési Alapból, az Európai

⁸ A gender-szakértői hálózat létrehozását a *gender mainstreaming* stratégia iránti nemzetközi elkötelezettség (New York-i Egyezmény, Amszterdami Szerződés, Lisszaboni Szerződés, Roadmap, Gender Equality Paktum, Pekingi Cselekvési Paktum) indította el. Intézményeinek háttere: 362/2004.(XII.26) Kormányrendelet az Egyenlő Bánásmód Hatóságról, valamint 1089/2006. (IX.25) Kormányhatározat a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Tanács létrehozásáról.

⁹ Milánkovics 2009a, 2009b; Borbíró 2009; Bethlen-Krizsán-Zentai 2009. A munkafüzetek teljes listáját lásd a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapján a [gender mainstreaming képzés](#) alatt.

Szociális Alapból és a Kohéziós Alapból származó támogatásokat osztja újra az Európai Unió öt éves (2007-2013), és ezzel összhangban a II. Nemzeti Fejlesztési Terv operatív programjaihoz igazodva.¹⁰ A szakminisztériumok pályázati forrásból készített online szakmai anyagokat terjesztenek és adnak ki, saját hivatalaikban képzéseket indítanak, pályázati forrásokat használnak fel, és a kormányzati céloknak megfelelően működtetik a genderpolitikát. A gender-szakértőket egyetemek továbbképző központjain készítik fel a szakmai munkára esélyegyenlőségi szakon, A Corvinus Egyetem Esélyegyenlőségi Szakán megszerzett tudás a továbbiakban elsősorban a pályázatok megírásában, elbírálásában manifesztálódik.¹¹ A 2010 tavaszán, a választások után életre hívott Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) által kiírt pályázatokhoz esélyegyenlőségi szakértő igénybevétele ajánlott. Ezek a „szakértők” pedig valamennyi diszkriminációs gyakorlat megszüntetéséhez értenek: végzettségük szerint a nemzeti hovatartozás, kisebbségek, fogyatékosok, társadalmi nemek kérdéseiben egyaránt járatosak. Ez a „mindentudás” teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a feminista kritika 1980-as évek óta hangoztatott egyik legfontosabb alaptételét, a nők csoportjai által megélt *különféle* kirekesztettségek következtében létező másságok, *különbségek* figyelembevételének követelményét. Gondoljunk csak – a teljesség igénye nélkül – a queer-elméletekre (Eve Kosofsky Sedgwick, Judith Butler, Judith Jack Halberstam), a feketék feminizmusára (bell hooks, Alice Walker), vagy a lesbikus irányzatokra (Adrienne Rich, Monique Wittig, Sheila Jeffreys).

Az EU-s pályázati rendszer fontos eleme a kötelezően előírt „esélyegyenlőségi terv”. Az esélyegyenlőségi szakértők potenciális pályázóknak hirdetik szolgáltatásaikat: az esélyegyenlőségi tervek készítését, képzéseket, tanácsadást, mentorálást. Az esélyegyenlőségi szakértők feletti szakmai felügyeletet a szupervizorok (Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, Oktatási és Kulturális Minisztérium, ma Oktatási Hivatal, Szociális és Munkaügyi Minisztérium) adják.

A kormányzati retorikában az a határozott cél fogalmazódik meg, hogy „Az Új Magyarország Fejlesztési Terv UMFT keretében megvalósuló minden projektnek hozzá kell járulni az esélyegyenlőség biztosításához”.¹² A

¹⁰ A TÁMOP pályázatok egyik fő iránya a tudományos műhelyek, képzések támogatása, a másik az emberi erőforrás fejlesztése, a munkaerőpiaci kínálat oldalának javítására tett kísérletek előmozdítása. Ezen belül specifikus célként fogalmazódik meg a TÁMOP programoknál a női esélyegyenlőség elősegítése. A jelenlegi pályázatok TÁMOP 1.4.1 „Alternatív munkaerőpiaci részvétel elősegítése” mellett már inkább a magánélet színtereit célozzák meg: TÁMOP 5.5.1 „Családi közösségi kezdeményezések és programok”, TÁMOP 5.6.1 „Az áldozattá válás megelőzése”.

¹¹ Forrás: BCE KTI [Esélyegyenlőségi szak](#).

¹² Befektetés a jövőbe. [TÁMOP. 2.4.3.](#)

kiértékelés pontrendszere egzakt, és jól méri az esélyegyenlőségi politika hatékonyságát, mint ahogy azt a SZMM kormányzati honlapon az „Esélyegyenlőségi Szempontok Érvényesítése a 2007-2013 kiírásokban” alcím is jelzi:

A nők számának növekedéséért csak akkor kapható pont, ha arányuk a teljes foglalkoztatotti létszámban (...) és a felső- és középvezetésben (...) nem haladja meg a 70 százalékot. (...) Az is 5 pontot kap, aki pl. semmi előrelépést nem vállal, de már a pályázat benyújtásakor is bizonyítottan alkalmaz legalább 5 jelentős esélyegyenlőségi intézkedést, vagyis már benyújtáskor is fejlett esélyegyenlőségi kultúrával rendelkezik. (9)

A fenti előírások szemléltetésére álljon itt a Gazdaság és Versenyképesség Operatív Program (GVOP) GVOP 1.1.3/B pályázat keretében benyújtott, „Pannon Mechatronikai Klaszter Dinamizálási Program”. A pályázat összeállítói – bizonyára úgy gondolták – szem előtt tartották az esélyegyenlőségi pontrendszert, amikor média anyagukban a következőképp fogalmaznak:

1. Az információk tömegeket érnek el. 2. Kapcsolat. 3. Szállítói Fórumok eredményessége: A szállítói fórumok eredményessége hozzájárulhat a vállalkozások foglalkoztatotti létszámának növeléséhez. A létszámnövelés során (akár hátrányos helyzetűek foglalkoztatásával) az esélyegyenlőség szempontjait messzemenőig figyelembe lehet venni. Ezen túlmenően, a szállítói fórumok során a vállalkozások női dolgozói részvételét is szem előtt tartjuk. ([Eselyegyenlosegi Media Anyag 2](#))

A magyar kormány legfőbb szerve, az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) misszióját a *Kulcs: Képzés, Tudás, Tudásmegosztás, Kommunikáció* című dokumentum fogalmazza meg: „Az EBH innovatív törekvése a projekt keretében megvalósuló társadalmi szemléletformálás, az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos szemléletmód társadalmi szintű motiválása, megerősítése” (egyenlobanasmod.hu). A hatóság céljait a „Diszkrimináció elleni küzdelem-társadalmi szemléletformálás és hatósági munka erősítése” elnevezésű TÁMOP 5.5.5/08/1, 915 milliós összegű projekt hivatott megvalósítani, megyei referenshálózattal, speciális tudásának és tapasztalatának megosztására irányuló képzéssorozat megszervezésével, továbbá az integrált kommunikáció eszközeivel. A projekt elektronikus könyvtárában 24 anyag szerepel, melyek az „integrált kommunikációs eszköztár részét képezik, és elősegítik a TÁMOP 5.5.5 projekt keretében a „speciális tudás és tapasztalat” megosztását. A 24 „esélyegyenlőséget” előmozdító anyagból csupán kettő foglalkozik gender-témával, melyek közül az egyik „Mezei Péter: A női esélyegyenlőség kérdése-különös tekintettel az

afgán helyzetre” címet viseli (sic!) és az EU határain átívelő kitekintést kíván adni.¹³ Az EBH, az NFÜ-höz hasonlóan, saját tréningeket segítő dokumentumaiban diszkriminációs kérdésekben a nőket együtt szerepelteti a romákkal, a fogyatékkal élőkkel. Ráadásul új gyűjtő kategóriába sorolja be valamennyiüket, az úgynevezett „védett tulajdonsággal rendelkezők” csoportjába, ami leginkább a „kihalásra ítélt fajok” miatt érzett (álságos) aggodalmak hangoztatását juttatja az olvasó eszébe: „Az érintett társadalmi csoportok közül ki kell emelnünk a romák, a fogyatékkal élők és a nők szegmenseit, hiszen kutatások bizonyítják, hogy hazánkban ezen ún. védett tulajdonságokkal élőket éri a legtöbbször hátrányos megkülönböztetés.”¹⁴

Ezzel együtt a dokumentum kiemeli az attitűdváltás és a nyilvánosság fontosságát is: „kommunikációval csak kommunikációs természetű problémákat tudunk orvosolni.”¹⁵ A szemléletváltás elősegítése érdekében a Hatóság antidiszkriminációs képzési programját —akkreditált felnőttképzési intézményként — az ország „földrajzi és strukturális szempontból” legszélesebb makro-és mikroközössége számára teszi elérhetővé, mivel „így speciális képzési programjaival hatékonyabban tud hozzájárulni a hátrányos megkülönböztetés és a társadalmi előítéletek által leginkább érintett csoportok és szervezetek jogérvényesítő képességének javulásához.”¹⁶

Bár az EBH 2005-től országos hatáskörű, központi közigazgatási szervként szolgálta az egyének védelmét és az egyenlő bánásmód gyakorlati megvalósulását, egy évvel később, 2006-ban a megnövekedett feladatok ellátására létrehozták a Szociális és Munkaügyi Minisztérium Esélyegyenlőségi Szakállamtitkárságát, azon belül a Nők és férfiak társadalmi egyenlősége osztályt. Nem kisebb célt tűzött ki maga elé a kormányzati szintű gender mainstreaming képzést koordináló SZMM Esélyegyenlőségi Szakállamtitkársága, amely a tréning sorozatot az EB PROGRESS Program pályázatának keretében valósította meg.¹⁷ Az NFÜ honlapján olvasható megfogalmazás értelmében, a cél, hogy „a nemek közti egyenjogúság kérdése bekerüljön az általános politikába”, speciális, praktikus tudáskészletet nyújtson, s hogy a gyakorlatban már jól működő példákat terjessze.”¹⁸ A Minisztérium Esélyegyenlőségi Államtitkársága által kiadott, a tréninget segítő kézikönyv, *Partszélről a fősodorba*, az irányító Hatóságok számára készült

¹³ Forrás: <http://www.egyenlobanasmod.hu/tamop/kepzesek#elektronikus-konyvtar>

¹⁴ Forrás: <http://www.egyenlobanasmod.hu/tamop/data/referensekrol.pdf>

¹⁵ Forrás: <http://www.egyenlobanasmod.hu/tamop/data/referensekrol.pdf>

¹⁶ U.o.

¹⁷ A *gender mainstreaming* képzés a Miniszterelnöki Hivatal, az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium, a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, a Pénzügyminisztérium, a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal és a Magyar Államkincstár részvételével, EU-s forrásból történt.

¹⁸ Forrás: http://www.nfu.hu/gender_mainstreaming

speciális munkafüzetrel együtt értékes információkkal szolgál mind a képzésben résztvevők, mind a közvélemény számára. Ezek az anyagok definiálják a szakértői és a politikai végrehajtói szerepeket. Továbbá előírják, hogy ennek a szakértelemnek, a szaktudásnak a felépítéséhez milyen intézményekre van szükség, amelyek majd bővíthetik mind a genderszakértelem alá vont területek, mind pedig a genderszakértők számát. A kézikönyv egyértelművé teszi, hogy a külső szakértők és a civil szervezetek mellett „a főszerep azonban változatlanul a felelős, a területet jól ismerő politikusé” (54). Erre minden eddiginél nagyobb szükség van, hisz - ahogy a *Kormányzati szintű gender mainstreaming képzés* című munkafüzetében olvasható:

A nemek egyenlősége — akár a biológiai, akár a társadalmi nemekről beszélünk — nem jelenti ezek egyformaságát, azonosságát.(...) A nemek egyenlősége olyan, mint a foci: mindenki azt hiszi, hogy ért hozzá, hiszen érintve van a kérdésben, akár férfi, akár nő...A kérdés közigazgatási kezelése szaktudást igényel. (Milánkovics 2009a, 5)

Az a paradox helyzet állt elő, hogy a szakértőktől kapott anyagra hivatkozva a Hivatalnak európai uniós kötelezettsége, és nemzeti küldetéstudata miatt rá kell mutatni a hazai gyakorlat ellentmondásaira, és meg kell teremteni a jogszabályi érvényesülés feltételeit. A Hivatalban, a Hivatalnak dolgozó, magukat „gender szakértőnek” kinevezett szakpolitikusok követelnek változást (reformokat) olyan példák (helyzetek) alapján, amelyeket az általuk hozott intézkedésekkel nem tudnak, vagy nem akarnak megoldani. A problémákat pontosan ismerő gender-szakpolitikusok olyan reformokat sürgetnek, mely változások kiindulópontja, kulcsszereplője a saját maga ellen harcot indító Hivatal [lenne] (Borbíró). Rávilágít a munkafüzet arra is, hogy:

[a] reformot azzal a közigazgatási személyzettel kellene végrehajtani, amely inkább a régi konstrukciók fenntartásában érdekelt. A nemek egyenlősége szempont érvényesítése egy olyan közigazgatásban, amely – a társadalmat kicsiben leképezve – erőteljesen ragaszkodik a hagyományos szerepekhez és struktúrákhoz, kihívásokat jelent a reformot megcélzó, OP-k [Operatív Programok] végrehajtóinak. (Borbíró 7)

A 23 oldalas oktatóanyag gyakorlatban alkalmazható, „gender-központú”, praktikus tudnivalókkal „gazdagítja” a közfeladatokat ellátó egységeket:

Az ügyfélközpontúságban azonban fontos szempont, hogy az ügyfelek nem homogén csoportok, hanem különböző társadalmi és élethelyzetben vannak, és van nemük is, amely befolyásolhatja ügyféli viselkedésüket,

szokásaikat. A nemekre érzékeny szolgáltatás ezért figyelembe veszi a különböző célcsoportok speciális igényeit mind országos, mind helyi szinten, szükség esetén az érdek-képviselői és szakmai szervezetekkel egyeztetve. (Borbíró 9)

A kormányzati operatív programok mindegyikét áthatja a gender-mainstreaming követelménye. Példaként álljon itt a Gazdasági Operatív Program (GOP) gender és közlekedés tréning anyaga, melyben részletes elemzés segíti a „genderérzékeny közlekedésfejlesztés.” értelmezését. Megállapításra kerül, hogy:

A nők és a férfiak utazási szokásai alapvetően eltérnek. A férfiak általában mobilisabbak, messzebb utaznak, és nagyobb valószínűséggel autóval. A nők ezzel szemben nagyobb valószínűséggel utaznak tömegközlekedési eszközzel és inkább helyi célpontokhoz. Mindezek elsősorban a nők és férfiak házimunka végzésének és a munkaerőpiaci jelenlétének különbségével, illetve a nők és férfiak eltérő szocializációjával kapcsolható össze.[...] a felszíni és a vízi közlekedésben a női munkaerő aránya kisebb, mint 20%. A kutatás szerint a szektorban uralkodó maskulin értékek és gyakorlatok megnehezítik a nők megjelenését ezekben a pozíciókban. Befogadó munkakörnyezet szükséges ahhoz, hogy a szektorban a női munkaerő mértéke növekedni tudjon. Szintén szükséges a gender sztereotípiákkal kapcsolatos figyelemfelkeltés a szervezeteken, cégeken belül. (Milánkovics 2009b, 8–9)

A fent idézett munkafüzetben szereplő kutatási „riport” kiemeli, hogy „az igazi nehézséget nem az esélyegyenlőségi programok megtervezése jelenti, hanem azok átültetése a gyakorlatba” (8). A környezet és energia operatív program végrehajtásában ugyancsak határozott figyelmet kap a gender-nézőpont érvényesítésének szükségessége: „A KEOP-ban dolgozó szakemberek többször nyilatkoztak úgy, hogy bár tudják, hogy a nők és férfiak társadalmi esélyegyenlősége fontos, nem értik, hogy ehhez a KEOP hogyan tud hozzájárulni” (Milánkovics 2009a, 8). Az esélyegyenlőség kapcsán pedig hangsúlyozott figyelmet kap az a megállapítás, hogy a sikeres végrehajtás sem eredményezheti az egyenlőtlenségek felszámolását. Ezzel mintegy indirekt módon alássa saját közpolitikai igyekezetének politikai, hatalmi súlyát, relevanciáját:

Bármilyen szabályok esetén lesznek olyanok, akiket az adott szabályrendszer hátrányosan érint. Társadalmi szinten, hosszú távon belőlük alakulnak ki a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok [...] A nők és a férfiak nagyon különböző társadalmi szerepeket töltenek be, más az időbeosztásuk, különböző a hozzáférésük a döntéshozatalhoz, az erőforrásokhoz [...] Pusztán az a – látszólag gendersemleges-kritérium,

hogy egy pályázat előfinanszírozást igényel, automatikusan hátrányba helyezi azokat a társadalmi csoportokat, akik kevesebb tőkével és hitelképességgel bírnak, így például a nőket, a romákat, a fogyatékkal élőket, a fiatalokat, stb. (Milánkovics 2009a, 9)

A paradoxont működtető társadalmi berendezkedés

Az eddigiekben tárgyalt állami intézményrendszer, és az egyes intézmények gender-egyenlőtlenségeket (is) tárgyaló, közpolitikáját megfogalmazó dokumentumaik, paradox módon, a gender-konfliktus újrendeződést segítik. Az intézményesült gender konfliktus nem eltörli, hanem újrendezi a Köz- és a Magánélet színtereit, ahol a női és férfi szerepek továbbra is egyenlőtlen logikák mentén konstruálódnak.¹⁹ A magát kulturális feministának valló Jane Rendall például arra hívja fel a figyelmet, hogy a magánszférát egyértelműen a „Család” képviseli, melynek tanulmányozása sokkal hálásabb és biztonságosabb környezet, mint a közszféra, a gender-kutatás határterülete, a kutatás „maradék” (486). Carole Pateman sokat idézett 1989-es tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy a nyilvános/magán terek elkülönülésében a „nyilvános” magába foglalja mind a piac, mind a civil társadalom és az állam extenzív, reziduális, de mindenképp társadalmi nemek mentén konstruált kategóriáit (119). Ebből arra a fontos következtetésre jut Pateman, hogy a társadalmi nemek kapcsolatának elemzése több mint az egymással szemben álló nyilvános és privát szférák közti mozgások és átjárhatóság lehetőségeinek feltérképezése. A *nyilvánosság*, azaz a közhatalom működése és a *privátnak* rendelt patriarchális családmódel közötti hasonlóságok számos ponton tetten érhetők, azaz a kettő átfedésben van. A kérdés tehát az, hogy adott helyzetben mi a fő(bb) produktum, hol keletkezik, és kihez köthető: A nyilvános térhez, ahol a produktum létrejön ami „haza” kerül „fogyasztásra”, a domesztikált szférába, vagy fordítva: az otthon, a család, a házimunka „termékei” működtetik inkább a közszférát.

A házimunka és a nyilvánosság tereit ugyanakkor az állam átjárhatatlannak igyekszik fenntartani, állítja – többek között – Sylvia Walby (1990), mivel a háztartás, a gyermeknevelés kizár, kirekeszt, egyéni szabadságot korlátoz, fizikailag is helyhez köt. A nyilvánosság legmarkánsabb reprezentációját az állam és kormányzás patriarchális színterein, akár csak a családban, a gender szerepek „leosztása” igazolja. Az „otthon”-hoz köthető gendererőszak megnyilvánulása (zaklatás, nem erőszak, fenyegetettség) a nyilvánosság szintjén sem ismeretlen. Sőt, mára Magyarországon is

¹⁹ Ezt többen, többféleképp megfogalmazták. Egyik legismertebb a Henrietta Moore-féle nő-természet-férfi-kultúra értelmezés.

jogszabályba ütköző jelenség, köszönhetően – többek között – a feminista aktivistáknak.

Összegzés

A tanulmány arra próbált rámutatni, hogy az 1989-es rendszerváltást és különösen a 2004-es Európai Unió csatlakozást követően milyen irányt vettek/vehettek a nőszervezetek, megmaradt-e a tudomány művelőinek pártatlansága, vagy ellenkezőleg, a társadalmi nemek kutatása szükségképpen átpolitizálódott az Európai Unió gendermainstreaming-et elváró közpolitikai követelményeinek következtében. A valóban a nők érdekében tevékenykedő genderpolitikusok, köztük Susanna George (2007) is, nem nézik kritikátlanul a patriarchális intézmények zászlajára írt gender-mainstreaming projekteket, mivel azok sokkal inkább a neo-liberális, piacgazdasági érdekeket szolgálják, mint a patriarchális uralom felszámolását.²⁰ Nem kevésbé elgondolkodtató, és kérdőjeles az a közép-európai gender-mainstreaming-et vizsgáló helyzetkép, amelyet a visegrádi hármak készítettek, lengyel, szlovák, cseh részvétellel. A Gender Mainstreaming Reflektiókból a Heinrich Böll Alapítvány Magyarországot kihagyta.²¹ A konkrét vizsgálódás a hatalom gyakorlásainak intézményesített tereire irányult, és azt emelte ki, hogy a patriarchális érdekek és erőviszonyok mentén létrejött intézmények és a hozzájuk kapcsolódó nőszervezetek „genderpolitikája” ugyanazon érdekek és értékek mentén szerveződik. A kormányzati genderpolitika a tudomány(osság), a szakértelem mögé bújva igyekszik „kifogni a szelet” az akadémia világában tevékenykedő feminista kutatók (és aktivisták) vitorláiból, miközben a honi gender-kutatók szakmai értelmező közösségei többnyire fenntartásukat, távolságtartásukat fogalmazzák meg a feminista nézőpont létjogosultságával szemben, amellyel jelentősen hozzájárulnak a „nevenincs” probléma elbagatellizálásához. A kormányzati politika hatékonysága, térnyerése látványos: az elosztható EU-s pályázati források tükrében növekszik a „gender-szakértelem”, a kötelező, mindent-mindennel összemosó esélyegyenlőségi retorika, hogy aztán az eredendően feminista ideológiát és értékeket szolgáló, a feminizmus talajából kinőtt genderszmeiség és szóhasználat a közbeszédben is önmaga paródiájába csapjon át. Az esélyegyenlőségre és a gender-mainstreaming-re fókuszáló projektek, pályázati-és képzési anyagok nem a változtatást, sokkal inkább a közgondolkodásban megjelenő sztereotípiák megerősítését szolgálják. Végtelékig leegyszerűsített, politikailag manipulált reprezentációkat építenek

²⁰ http://www.isiswomen.org/index.php?option=com_content&task=view&id=515&Itemid=207

²¹ http://www.gwi-boell.de/downloads/Gender_Mainstreaming_Publication_Poland_2008.pdf

be a nők és a férfiak önképébe, akik kifelé magukról, és másokról is ezt a képet reprezentálják, gondoljunk csak a hangsúlyosan a nőkkel kapcsolatban korábban említett biológiai, reprezentatív szerepekre.

A tudományt pajzsként maguk előtt tartó, esélyegyenlőséget és diszkrimináció-mentességet követelő megélhetési gender-szakértőknek tudniuk kell, hogy tevékenységük nem radikális tett: az, hogy ma Magyarországon a patriarchális hatalom kritikája megengedett, mindazoknak az önmagukat bátran feminista és/vagy gender gondolkodóknak valló, kutatóknak az érdeme, akik évtizedek óta tevételesen cselekszenek, írnak, oktatnak, publikálnak a témában. Másrészt az utóbbi 30 évben a posztmodern feminista irányzatok sokszínűsége, az eddig „természetes”-nek vett biológiai és társadalmi nemek kategóriáinak megkérdőjelezése, a gender „performitás” előtérbe helyezése, a tudomány pártatlanságának kritikája, a fenomenológiai irányzattal vagy a globalizációs paradigmákkal (ld. ökofeminizmus) együtt más, széles távlatokat nyit meg az értelmezés számára. A patriarchális hatalom érdekében felhasználható, „tudományos gender” nézetek egyre kevésbé lesznek alkalmasak arra, hogy konzerválják a hagyományos nőpolitikát.

Felhasznált irodalom

- Acsády Judit. 2006. [„A varázstalanító emancipáció mítosza.”](#) In: Bíró Judit - Hammer Ferenc - Örkény István (szerk.) *Tanulmányok Csepeli György 60. születésnapjára*. Elérhető: 2011. szept. 5.
- Adamik Mária. 1991. ”Hungary: A Loss of Rights?” *Feminist Review* 39: 166-70.
- Arpad, S. Susan, Sarolta Marinovich. 1995. ”Why Hasn’t There Been a Strong Women’s Movement in Hungary?” *Journal of Popular Culture* 29 (2): 77-97.
- Bethlen Anna, Krizsán Andrea, Zentai Viola. 2009. [Partszélről a fősodorba. Gender Mainstreaming Kézikönyv](#). Budapest: Clone Design Kft. Online hozzáférés: *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség* (www.nfu.hu). Letöltés: 2011. szept. 06.
- Borbíró Fanni. 2009. [Gender mainstreaming az államreform és elektronikus közigazgatás operatív programok végrehajtásában. Munkafüzet](#). Budapest: Clone Design Kft. Online hozzáférés: *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség* (www.nfu.hu). Letöltés: 2011. szept. 05.

- George, Susanna. 2007. május 3. [„Mainstreaming Gender as Strategy: A Critiques from a Reluctant Gender Advocate.”](#) *Isis International* (isiswomen.org). Hozzáférés: 2012. aug. 16.
- Grzybek, Agnieszka szerk. 2008. *Gender Mainstreaming. How Can We Successfully Use Its Political Potential*. Warsaw: Heinrich Böll Foundation. Online hozzáférés: [Gunda Werner Institut. Feminismus und Geschlechterdemokratie](#). Letöltés: 2012. aug. 16.
- Kádár Judit. 2003. „Miért nincs, ha van. A kortárs nyugati feminista irodalom hatása Magyarországon.” *Beszélő* 11: 100-7.
- Lévai Katalin. 2000. *A nő szerint a világ*. Osiris: Budapest.
- Margit Patrícia. 2002. [„A nők reprezentációja.”](#) *Médiakutató* 3 (ősz). Hozzáférés: 2011. szept. 6.
- Milánkovics Kinga. 2009a. [Gender mainstreaming a környezet és energia operatív program végrehajtásában. Munkafüzet](#). Budapest: Clone Design Kft. Online hozzáférés: *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség* (www.nfu.hu). Letöltés: 2011. szept. 06.
- . 2009b. [Gender mainstreaming a közlekedési operatív program végrehajtásában. Munkafüzet](#). Budapest: Clone Design Kft. Online hozzáférés: *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség* (www.nfu.hu). Letöltés: 2011. szept. 06.
- Moore, Henrietta. 1995. *The Cultural Constitution of Gender. The Polity Reader in Gender Studies*. Cambridge: Polity Press.
- Pateman, Carole. 1989. “Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy.” In *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*, 6. fejezet. Cambridge: Polity Press.
- Rendall, Jane. 1999. “Women and the Public Sphere.” *Gender and History* 11:3, 475-488.
- Walby, Sylvia. 1990. *Theorizing Patriarchy*. Oxford, UK & Cambridge USA: Blackwell.